

DE LA CONCEPȚIA ARISTOTELICĂ A VIRTUȚII LA PRINCIPIUL ETIC AL PRECAUȚIEI

Adriana Paladi

Catedra *Filosofie și Bioetică* a USMF „Nicolae Testemițanu”

Summary

From the Aristotle's conception of virtue to the ethical principle of precaution

Environmental ethics as the branch of applied ethics, designed to study the ensemble of moral values and judgments applicable to the decisional process concerning environment, appeared in modernity as the result of awareness about the negative consequences on biosphere of technical and scientific progress. Nevertheless the prerequisites of it can be found even in ancient philosophical thinking. In this article is unfolded the essence of Aristotle's conception and its relevance in elaboration of the fundamental principle of environmental ethics – principle of precaution.

Rezumat

Etica mediului ca ramură a eticii aplicate destinate să studieze ansamblu valorilor și judecăților morale aplicabile procesului decizional cu privire la mediu își are începutul în epoca contemporană odată cu conștientizarea consecințelor nefaste ale progresului tehnico-științific asupra biosferei. Însă premise ale ei pot fi găsite deja în gândirea filosofică a antichității. În acest articol este dezvăluită esența concepției etice a lui Aristotel și relevanța ei în conturarea unui dintre principiile fundamentale ale eticii mediului – principiul precauției.

Etica mediului (inviromentală) este o ramură a eticii aplicate al cărui obiectiv este redus de cele mai multe ori la studiul ansamblului de valori și judecăți morale aplicabile procesului decizional cu privire la mediu. Considerând *binele* drept valoarea supremă a moralității am putea spune că etica mediului are drept finalitate oferirea de înțelegere cu privire la întrebarea: ce este bine (moral) și corespunzător ce este rău (amoral) în raport cu mediu și cu noi înșine ca și parte constituantă a mediului? O asemenea întrebare apare în rezultatul reflecției critice asupra stării realității sociale contemporane dar mai ales ca rezultat al analizei critice a raportului societății contemporane cu biosfera. Răspunsul la o asemenea întrebare poate veni consecutiv prin reflecția pe marginea unor sisteme de principii și standarde morale acceptate în societate.

Societatea umană nu este o entitate încremenită ci una într-o continuă transformare, în transformare fiind astfel și sistemele de principii care ne influențează reflecția morală și ne determină comportamentul. Se poate întâmpla ca un sistem nou de principii să anticipeze configurarea unei noi realități sociale, totuși ultimele decenii mărturisesc că realitatea socială se modifică fulminant, iar sistemele de principii pertinente noilor modificări întârzie să apară. Atunci când societatea se modifică radical iar principiile existente sunt irelevante pentru noile realități, apare așa numitul fenomen al crizei valorice, iar prin lipsa de standarde morale destinate să ghideze comportamentul uman în noile condiții de existență criza valorilor produce criza socială și finalmente criza inviromentală. În această ordine de idei etica mediului are drept deziderat nu doar cercetarea valorilor morale aplicabile procesului decizional cu privire la mediu ci în primul rând reflecția asupra valorilor general umane cu potențial de configurare a sisteme de noi principii, destinate să ghideze comportamentul uman în noile condiții de existență. Pe de altă parte educarea în vederea posedării unor competențe, a capacităților de formulare a judecăților etice pentru a îmbina armonios cerințele, necesitățile și posibilitățile noilor realități. Crearea unor asemenea competențe presupune, inevitabil, studiul unor modele consacrate de referință, unul dintre care este cel aristotelic

Concepția aristotelică este nu doar un model de reflecție etică demnă de urmat ci reprezintă în același timp o viziune de o deosebită relevanță pentru cadrul teoretic al eticii mediului prin faptul fundamentării cel puțin a unui principiu etic – principiul precauției - destinat să ghideze practica decizională în realitatea contemporană. Așa în cele ce urmează vom scoate în evidență

elementele importante ale eticii aristotelice pentru a pune în lumină semnificația aristotelismul în etica mediului.

În Etica Nicomahică Aristotel (384-322 î.e.n.) definește binele ca fiind *acel lucru spre care totul tinde* [1]. Când vorbește despre *tendință* (a tinde) el se referă la scopul și la ansamblul activităților orientate spre realizarea acestui scop. Astfel scopul este *un bun* de dragul cărei este realizată acțiunea. În felul acesta în activitatea medicală binele este - sănătatea căci medicina tinde spre sănătate (are drept scop sănătatea), în strategie binele (scopul) este victoria, iar științele economice - bogăția. Spre ce tinde omul? Sau care este scopul suprem (final) al omului? Răspunsul dat de Aristotel, un răspuns de altfel comun, este că omul tinde spre fericire. Spre deosebire de alte concepții ale epocii autorul nu identifică fericirea umană cu plăcerea, prosperitatea, faima, sănătatea sau bogăția. Fără a le exclude pe toate acestea Aristotel consideră fericirea drept starea la care omul ajunge ca și consecință a realizării naturii sale umane, în cea ce aceasta are mai bun. Fericirea poate fi atinsă prin preocuparea omului, prin tot ceea ce face pentru perfecțiune (autodesăvârșire).

Dispoziția nativă care ne face să adoptăm cea mai bună conduită posibilă în vederea autorealizării este în viziunea filosofului antic - virtutea. Aristotel vorbește despre două tipuri de virtuți: *etice și dianoetice*. Virtuțile etice sânt trăsături caracteriale (temperamentale) relevate habitual prin lupta cu tendințele extreme. Altfel spus, devenim virtuți din punct de vedere moral dacă reușim să evităm extremele în comportare. Orice extremă comportamentală, aristotelic vorbind, este un viciu, ce se poate naște atât din exces, cât și din deficiență. Este un viciu să mănânci prea mult dar și prea puțin, mâncând prea mult riscăm bulimia dar prea puțin – anorexia. La fel putem lucra prea mult devenind workoholici sau prea puțin sufocându-ne în lenevie. În aceeași ordine de idei, făcând apel la textul autorului am putea menționa că generozitatea ca și virtute morală este calea de mijloc dintre zgârcenie (deficiență), pe de o parte și risipă (exces) pe de altă parte, curajul se naște prin evitarea lașității (deficiență) și a temerității (exces) în același timp, iar modestia este cale de mijloc dintre timiditate (deficiență) și obrăznicie (exces). Printr-o încercare de rezumare am putea conchide că o viață trăită virtuos (și deci cu șanse de atingere a fericirii) este una trăită într-o manieră *cumpătată (moderată)*. Este de menționat faptul că Aristotel nu oferă un criteriu riguros al cumpătării, ci dimpotrivă afirmă că un atare criteriu nici nu există. Atunci când vrem să fim cumpătați trebuie să ținem cont de „Mijlocul de aur” al propriei noastre perspective. Sau, trebuie să ne cunoaștem propria noastră măsură, autocunoașterea fiind premisă a autorealizării și devenirii în câmpul moralității.

Virtuțile dianoetice sunt virtuți intelectuale rod al experienței cognitive. Aristotel distinge două virtuți intelectuale: *înțelepciunea și prudența*. Prima este considerată virtute intelectuală teoretică, sau abilitate intelectuală de a delibera cu privire la structura și funcționarea universului, la adevărul absolut (capacitatea unei cunoașteri de tip științific). Cea de a doua fiind numită și înțelepciune practică, sau știința, născută din experiența de viață de a judeca ce este bune sau rău, ce este dezirabil sau ce este evitabil pentru ființa umană. Prudența este capacitatea intelectuală de a analiza scopurile, de a opta pentru cele potrivite situației particulare și necesităților sau aspirațiilor deliberatului, de a determina mijloacele adecvate pentru realizarea scopurilor propuse, efectele cărora la Aristotel converg spre fericire. Din cele enunțate am putea afirma că devenim prudenți ori de câte ori simțim existența posibilităților fie chiar și vagi de periclitate a potențialului nostru de autodesăvârșire (autorealizare) și deci fericire, devenim astfel pentru ca prin evitarea a ceea ce este de nedorita să ne asigurăm continuitatea și finalitate propriei dezvoltări (existențe).

Prin urmare virtutea atât în plan etic cât și dianoetic poate fi înțeleasă ca o dispoziție care ne face să adaptăm conduita cea mai bună posibilă, un mijloc ce ne arată calea dreaptă a gândului și faptei. Practicarea virtuții nu este înfăptuită pentru vre-o recompensă ci de dragul virtuții însăși. A fi virtuos este cea mai mare recompensă pentru posesorul virtuții, căci doar fiind moderați în acțiunile habituale, și precauți în realizarea scopurilor vom fi și fericiți. Virtutea este o predispoziție naturală (potență) care devine valoare intrinsecă în momentul actualizării ei. Actualizarea ei este, însă, posibilă, în concepție aristotelică, doar în mediu social. „Omul nu

poate fi fericit dacă nu-și actualizează potențialul său natural ajutat în această direcție de o educație potrivită și de circumstanțe externe favorabile”[2]. De la natură avem doar dispoziția de a deveni virtuoși și deci fericiți dar devenim virtuoși prin educație, prin adaptarea la exigențele societății din care facem parte și prin sporirea valorilor acestei societăți. În societate virtutea își capătă statutul său de valoare.

Rolul societății în actualizarea potențialului individului uman este mai ales evidențiat în modernitate, dar tot în modernitate conceptul individual de fericire este eclipsat (substituit) de cel societal de securitate. Cum putem vorbi despre fericire individuală aflați fiind cu toții în pragul unei catastrofe globale, determinată de evoluția fără precedent a tehnologiilor și impactul negativ al acestora asupra mediului natural - mediu de existență umană? Cine se poate simți fericit atunci când se simte în insecuritate, când se simte în pericolul dispariției evanescente ?

În epoca contemporană se vorbește tot mai mult despre inexistența unor principii morale, capabile să ghideze comportamentul uman în noile condiții de viață și dezvoltate. În acest context filosoful german Hans Jonas argumentează că deciziile cu privire la fapte cu potențial catastrofic pentru mediu trebuie să fie luate în condiții de deplină responsabilitate morală, percepută ca principiu etic dominant. Acest principiu numit și principiu precauției în viziunea lui Jonas sună în felul următor: „Acționează așa încât efectele acțiunii tale să fie compatibile cu permanența vieții umane genuine” sau, altfel spus, acționează așa ca efectele acțiunii tale să nu conțină potențial de distrugere a viitorului vieții umane genuine [3]. Prin urmare în contemporaneitate s-a realizat o reconsiderare a unei valori general umane - virtutea intelectuală a precauției - prin ridicarea ei la statutul de principiu universal. Precauția care la Aristotel este o virtute a individului ce constă în abilitatea de a distinge lucrurile dezirabile de cele indezirabile și de a direcționa acțiunea individului în vederea atingerii celor dezirabile și evitării celor de nedorit, devenită principiu urmează să ghideze omenirea în vederea atingerii securității și evitării catastrofei, evitării trecerii în neființă.

Precauția ca și principiu moral universal este un important pilon în reducerea riscului determinat de dezvoltarea vertiginoasă a științei și de aplicarea nu mai puțin vertiginoasă a rezultatelor ei în practică. Dar nu este vorba de prevenirea riscului evaluabil (plauzibil sau probabil), ci de anticiparea riscurilor potențiale (posibile) în condiții de incertitudine științifică, în situații de dubiu, ce implică o cunoaștere incompletă a efectelor probabile. Nu poți merge pe un drum cu ochii legați până nu obții certitudinea că nu ai în față o prăpastie – un adevăr greu acceptat de societatea contemporană. Aproape întreaga perioadă a secolului XX incertitudinea științifică era invocată ori de câte ori era necesară din considerente economice o amânare a deciziilor cu privire la măsurile de protecție a mediului și a sănătății omului. Un exemplu clasic în această ordine de idei este cazul când companiile chimice și cele producătoare de mașini din SUA în anii 20 ai secolului trecut au anunțat introducerea în gazele a unei substanțe considerate extrem de toxice (plumb tetraethyl), dar nedemonstrate științific fiind ca atare. Deși au fost emise opinii multiple venite din domeniul sănătății publice cu privire necesitatea de amânare a unei asemenea decizii până la obținerea evidenței științifice a ne toxicității substanței enunțate, companiile chimice și industriale și-au materializat intenția, invocând ca argument faptul că nu există certitudine științifică referitor la toxicitatea tetraethylului și deci nu există motive de amânare a realizării planurilor lor industriale. „Până nu sunteți în stare să ne demonstrați măcar un cadavru, o jertfă a tetraethylului putem face ce vrem” au afirmat ei. Ca rezultat al folosirii acestei tehnologii nocive, a inhalării perene a prafului de plumb astăzi 10 milioane de americani suferă din cauza leziunilor cerebrale, simultan se vorbește despre o permanentă descreștere a IQ-lui printre aceștia [4]. Cazul dat este unul reprezentativ.

Poluarea fără de precedent a mediului, modificările climatice, sporirea ratei unor patologii cronice și incurabile sunt doar câteva consecințe devastatoare ale introducerii în industrie a unor tehnologii noi în condițiile unei incertitudini științifice cu privire la efectele acestor tehnologii pe termeni lung. Ca rezultat al unor asemenea efecte și din necesitate de constituire a strategiei dezvoltării durabile a societății, Organizația Națiunilor Unite în 1992 la conferința „Planetei” din Rio de Janeiro emite o declarație destinată să ghideze deciziile umane cu privire la mediu în

sensul larg al cuvântului. Principiul nr.15 al declarației respective stipulează: *În cazurile în care există pericolul producerii unor pagube severe sau ireversibile, nu se va utiliza ca argument lipsa certitudinii științifice integrale, pentru a amâna aplicarea unor măsuri eficiente sub aspectul costurilor în vederea producerii degradării mediului* [5]. Aplicarea acestui principiu presupune luarea în condiții de incertitudine științifică a unor măsuri ce pot contribui la evitarea unor consecințe devastatoare ireversibile ale mediului, pe baza analizei scrupuloase a situației, evaluarea riscurilor posibile a diferitor alternative economice. Adus prin declarația de la Rio la rangul de normă legală internațională principiul precauției devine o necesitate acum când devin frecvente constatările precum că certitudinea științifică de foarte multe ori apare prea târziu pentru a mai putea fi luate măsuri eficiente pentru contracararea pagubelor. Consfințit în textul declarației de la Rio ca principiu universal de protecție a mediului, principiul precauției are implicații extinse în domeniul prevenirii poluării (de exemplu: interzicerea în diferite state a folosirii în agricultură a diferitor tipuri de pesticide), în domeniul sănătății publice (de exemplu interzicerea în spațiul Uniunii Europene a importului de carne tratată hormonal), în domeniul cercetării biomedicale și anticipării riscurilor presupuse de manipularea genetică a celulelor umane germinative (de exemplu interzicerea de către Convenția Consiliului Europei a manipulărilor genetice a celulelor umane germinative).

În concluzie am putea afirma că virtutea aristotelică a precauției în epoca contemporană din normă individuală devine imperativ social. Această transformare se datorează finalității (scopului) de dezvoltare nu a persoanei individuale (obiect al analizei aristotelice) ci a societății umane în general. Este vorba necesitatea acută de supraviețuire - finalitate din motive obiective devenită astăzi obiect prioritar de analiză. Formularea precauției ca și principiu de ghidare a deciziilor și comportamentului în condiție de incertitudine științifică este importantă mai ales acum când s-a conștientizat faptul că certitudinea științifică este foarte puțin probabilă. Vorbind despre cunoașterea științifică conjecturală Popper Karl enunță: „Idea clasică a științei, idea cunoștințelor adevărate, sigure și argumentate, a fost depășită prin revoluția lui Einstein. Indiferent dacă teoria sa este adevărată sau falsă ea arată că cunoașterea sigură nu este cu puțință” [6].

Bibliografie

1. Aristotel. *Etica nicomahică*. – București: Editura științifică și enciclopedică, 1988.
2. Stere Ernest. *Din istoria doctrinelor morale*. – Iași: Editura Polirom, 1998, p.96
3. Jonas Hans. *The Imperative of responsibility*. The University of Chicago Press, 1984, p.11
4. RACHEL'S ENVIRONMENT & HEALTH WEEKLY #657
1jul99<http://www.mindfully.org/Precaution/Scientific-Uncertainty-Rachels.htm>
5. Declarația de la Rio de Janeiro, emisă de ONU în 1992.
6. Popper Karl. *În căutarea unei lumi mai bune*. – București: Editura Humanitas, 1998, p.49

IMPORTANȚA MEMORIEI SOCIALE PENTRU SECURITATEA UMANĂ: ASPECTE TEORETICO - METODOLOGICE

Alina Rotari

Catedra *Filosofie și Bioetică* USMF „Nicolae Testemițanu”

Summary

Sustainable development of mankind and social memory in human security strategy

Amendments and interpretations of the securitologic phenomenon occurring at the request post-industrial culture, and looking for strategies that would ensure human security, this dynamic latent interdisciplinary and multidirectional and leads to an analysis of the phenomenon strongly securitologic which will include a process of movement from past to future, and creating a system to search complex metaphysical ... A strategic review process with the increasing